

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

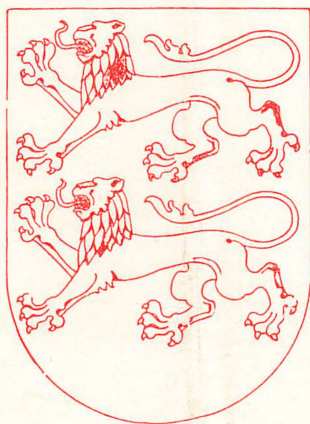
Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjydsk

MÅNEDSSKRIFT

Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland
ved H. Neumann, Christian Stenz og W. Christiansen

INDHOLD: H. Hejselbjerg Paulsen: *Enewald Ewald fra Højst*
W. Christiansen: *Theodor Jersild*
Glimt fra svundne tider

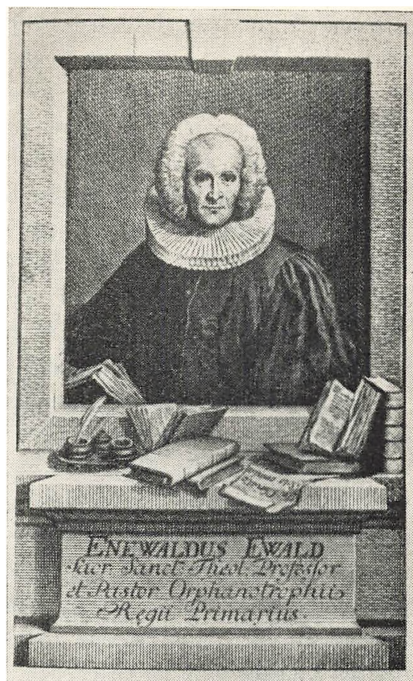
Sønderjydsk månedsskrifts ekspedition: Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder
Museumsinspektør H. Neumanns adresse er: Åstrupvej, Haderslev.
Viceskoleinspektør Chr. Stenz adresse er: Chr. Paulsen skolen, Flensborg

Stridsmanden og folkevækkeren

Enewald Ewald

fra Højst

1696–1754, 17. 11.

Af H. Hejselbjerg Paulsen.

Som folkebro mellem nord og syd har Sønderjylland gang på gang iklædt åndsstrømningerne i de store kulturlande dansk dragt, når de passerede landsdelen og banede sig vej mod nord. I sådanne bevægede perioder har Slesvig altid haft en begavet og særpræget mand, som blev bannerfører for sin tid i sit folk. Tydeligst ses dette vel på Pietismens tid. Hverken før eller siden har et åndeligt nybrud her skabt så mange førere for ånderne, som dengang, og så at sige alle fik nøglestillinger i den danske kirke. Man behøver blot at nævne mænd som brødrene Brorson, Peder Jakobsen Hygum, Andreas Hojer, Bartolomæus Bluhme m. fl. Men den egentlige igangsætter og bannerfører var uden tvivl Enewald Ewald i Højst. Det er først og fremmest ham, som førte den pietistiske fromhedsbevægelse til gennembrud herhjemme, og det er ved hans forkyndelse den nye vækkelsesretning fik indgang i selve hovedstaden. Mere end nogen anden skyldes det ham, at der kom bevægelse og fornyelse i kirkelivet.

Da hans livsindsats falder i to perioder, en sønderjydsk i årene 1718—27, og den københavnske periode (1727—1754), vil det være naturligt at betragte hver periode for sig.

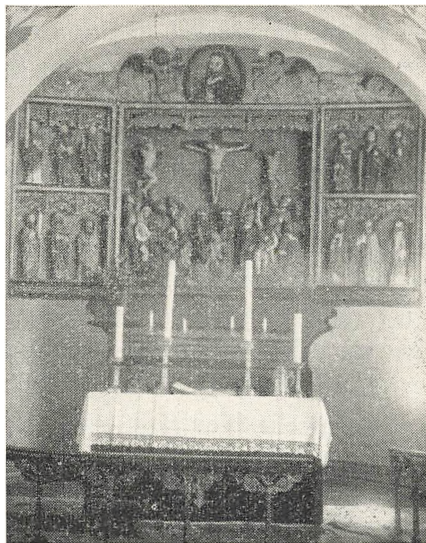
Enewald Ewald fødtes i Højst i året 1694. Faderen, *Nicolai Ewald*, var fra Bylderup præstegård og blev i 1693 gift med Pastor Prætorius

Datter Mette Magdalene i Højst og samtidig kaplan hos svigerfaderen, hvem han afløste som Sognepræst 1702. Enewald Ewald er udgået af en begavet og opvakt præsteslægt, som var udbredt i Mellemslesvig fra Dagebøl i vest til Varnæs i øst. To af hans fætre, *Ewald Ægidius* i Bylderup og *Bertel Ægidius* i Varnæs, var salmedigtere og -oversættere, og om dem alle gælder det vistnok, at de fulgte levende med i tidens røre og var påvirket af åndelige strømninger sydfra. Det er den gottorpske tid endnu, og det gottorpske styres egne bevæger vi os i. E. E. fik sin første uddannelse i hjemmet og kom siden i Tønder Latinskole, hvor *Christoffer Bluhme* var rektor. Som student søgte han derfor sydpå, først til *Kiel*, siden til *Jena* og *Halle*.

I Danmark kendtes pietismen endnu kun af navn, og navnet var genstand for en tåbelig frygt. I Tyskland derimod var bevægelsen ved Speners og Franckes virke allerede stærkt udbredt, ikke mindst ved de tre nævnte universiteter. Mens den ortodoxe lutherdom anså *den rette lære* for kristendommens vigtigste punkt, betonedes pietismen stærkt *den levende tro*, den sande menighed, satte skel mellem Guds rige og verden og fremsatte kravet om et »helligt liv«. Pietismen var uden tvivl den daværende kirke langt overlegen og udøvede ved sin hellige ensidighed en dragende magt på tidens unge. Den havde livet på sin side, krævede offer- og kampvilje. Alt dette kaldte på Enewald Ewald. Professor *Buddeus* i *Jena* blev hans læremester, selv siger han: Den trofaste Guds forsyn førte mig til akademiet i *Jena*, et sted, hvor jeg fandt en besynderlig god lejlighed til at undervises og påmindes om den sande christendoms rette art og beskaffenhed og at opvækkes til at indtræde på denne den sande christendoms vej og bane, dels ved min højt elskede tro lærer dr. Buddei grundige lærdomsundervisning og formaning, dels ved omgængelse med sådanne personer, som alvorligt havde begyndt at indtræde på samme vej. Fra *Jena* gik Ewald til *Halle*, pietismens egentlige højborg, hvor han selvfølgelig er kommet i forbindelse med *Francke*, har set hans stiftelser (Vajsenhus m.m.) og har også lært den nye sang at kende, formidlet gennem Freylinghausens psalmebog; som een af de første (den første?) har han ført den med til Nordslesvig.

Hen på sommeren 1718 vendte den unge student tilbage til sit barn-domshjem i *Højst*; nu var lære- og studieårene forbi, og straks kastede han sig med ildhu ind i arbejdet for at virkeliggøre noget af det, han havde set og lært i *Jena* og *Halle*. Han vakte hurtigt stor opmærksomhed, samlede store skarer om sin forkyndelse i *Højst*, holdt bibellæsning og katekisationer ude i landsbyerne, og da det kneb med plads i bøndergårdene, fik han lov til af faderen at henlægge dem til selve kirken, og endelig samlede han de vakte i småkredse, »konven-

Alteret i Højst kirke

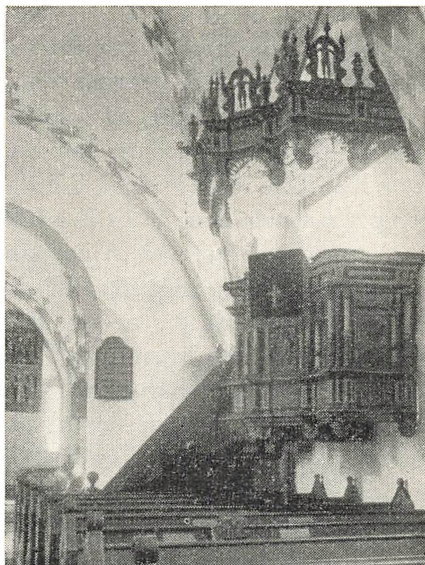
tikler«. Men Ewald fik også snart modstandere, bl. a. nogle præster på Tønderegnet, som kaldte ham en hallensisk kætter og klagede over ham til provsten i Tønder, Samuel Reimarus¹). Provsten var i og for sig en ven af pietismen, en kyndig samtidig kalder ham også for en »spenerianer«, men det han hører fra Højst foruroliger ham. Snart går der breve frem og tilbage mellem Tønder og Højst, og allerede først i oktober 1718 må den gamle Nicolai Ewald tjenstlig indberette hvad der egentlig går for sig ude i Højst. Jeg må pligtskyldigst berette — skriver han — at min søn, da han for nylig var kommet hjem, har holdt forsamling i byen nogle søndage, om eftermiddagen med samtale ud fra Guds ord. Man synger en psalme, studenten taler over et bibelsprog, og man skilles igen efter bøn og sang. Da flere og flere sluttede sig til, og rygtet herom nåede vidt, var der ikke mere rum i husene for de mange, som ønskede at være tilstede, og de ønskede derfor at forlægge dette christelige foretagende til kirken, hvor der er bedre plads. Det kunde jeg ikke afslå dem, da jeg er forsikret om, at alt sker Gud til ære og sjælene til opbyggelse. Man synger i kirken en åndelig sang, og stående i skriftestolen forklarer min søn dem noget af katekismen. Efter bøn og sang går enhver til sit. Nu og da har jeg selv overværet et sådant møde og har ikke mærket noget utilbørligt

¹) Samuel Reimarus, provst i Tønder 1703—27, var en af de store provster i Tønder og har gennemført meget af det, hans efterfølger Schrader fik æren for. Han fortjener i høj grad at få en værdig biografisk omtale, i særdeleshed da billedet af ham i Tønder bys historie er ganske fortegnet.

eller urigtigt, tværtimod har det været mig en glæde at se, at der findes så mange mennesker, som har lyst til at høre Guds ord og vilje. Dette er kort og godt sandheden om disse ting. Jeg kunne ønske at vide med hvilke ord og i hvilken ånd og hensigt (*quibus verbis, quo animo et qua intentione*) en sognepræst har forebragt Deres Højærværdighed dette, som om disse sammenkomster kunne skabe uro ... Skulle provsten — hvad jeg ikke håber — være i tvivl om min søns rene og rette lære, er han villig og skyldig at lade sig stævne til Dem for at examineres. — Provsten har påtegnet brevene *Collegia pietatis in der Kirche zu Hoyst*. Det var det fatale ord, som vakte ubehag, ja forskrækkelse. Nu var ikke blot ordet, men selve sagen bragt til Norslesvig ved Enewald Ewald. Dette er hans kirkehistoriske betydning.

Selvfølge blev E. E. snart også udsat for ubehageligheder, anklager, spot og hån o.s.v. Det er slige mænds lod. Det lykkedes modstanderne at få udvirket et forbud mod forsamlingerne og bedetimerne i Højst kirke. Året efter må den gamle Ewald atter svare provsten, da man har meddelt denne, at studenten stadig holder forsamlinger i kirken. Nicolai Ewald kan med god samvittighed bekræfte, at siden forbudet kom, har hans søn ikke sat sin fod i kirken eller skolen i nævnte hensigt. Men med forbud slukker man ikke ild. Allermindst når den brænder i menneskehjerter. Ewalds forkyndelse nåede videre og videre ud og fik større og større tilløb. En vækkelsesbølge må være gået hen over egnen, og den skabte røre i mange sogne. Usselheden i verden, kulde i kirkelivet, længsel efter liv og inderlighed, har været med til at forberede dette åndens vejr. Nu trådte tidens mand frem, en levende røst lød, og »den var så yndig, at han indtog alle, som hørte ham«. Mange år senere nedskrev Hans Richtsen i Tønder, borgmester Carsten Richtsens fader, sine erindringer om hin tid. »Da professor Ewald, der stod ved Vajsenhuset i København, ligesom også provst Schmidt i Åbenrå og provst Tychsen i Haderslev og flere andre som studenter kom hjem fra Jena og Halle, forårsagede de meget røre, navnlig hr. Ewald, først i Højst hans fødeby, dernæst i Løgumkloster, Ravsted, Bedsted og særlig i Burkal.« Hvor han kom hen, strømmede folk til, og han kom derved også i forbindelse med jævnaldrende ligesindede, f. eks. Brødrene *Peder* og *Søren Wedel* i *Døstrup*, de tre brødre *Brorson*, *Peder Jakobsen Hygum*, »vore medbrødre og medstri dere for sandhed.« Een af dem, P. Wedel, skriver i 1722 til prof. Francke i Halle: Præsterne heromkring advarer Folk mod de falske profeter, som kommer fra Halle, og dermed hentydes til os her og til Ewald i Højst, som beskyldes for at ville indføre en ny lære i landet. Ewald har fået pålæg om at møde i Rendsborg og er rejst derhen.

Prædikestolen i Højst kirke

Een af Ewalds nære venner var præsten *Nikolai Brorson* i *Bedsted*.¹⁾ *Otto Riese* i *Agerskov*, hvis søstre var gift Broder og Hans Adolf Brorson, og som altså ved god besked, skriver senere om ham: Så vidt mig bekendt var han den første præst, som med ret iver og nidkærlighed antog sig christendommens sag. Han var en lærd og synderlig ortodox, men havde som mange andre et forudfattet præjudicium imod Speners forkyndelse. Senere blev han kaldt »et brændende og skinnende lys«, og studenter kom langvejs fra og opholdt sig hos ham. Der må være foregået noget med ham, siden også han på et tidligt tidspunkt begyndte at holde møder (konventikler) uden for kirken. Den slags gudelige forsamlinger stod for Spener som et af de vigtigste midler til kristenlivets genopvækkelse. Det er nok den nære forbindelse med Højst og med Ewald, som har bevirket dette omslag, i hvert fald ved vi, at de to mænd var nære venner, og at Nikolai Brorson støttede Ewald, da præsten i Møgeltønder fremkom med en ond beskyldning imod ham. Præsten måtte imidlertid tilbagekalde den og indrømme, at han havde faret med usandhed og sladder. — I Løgumkloster opholdt *H. A. Brorson* sig i disse år som huslærer på »Slottet«, og man kan ikke tænke sig andet, end at de to unge studenter har kendt hinanden, ja mere end det.

Desværre ved vi så mærkelig lidt om disse to mænds liv og virke i de bevægede år. For Brorsons vedkommende kan det siges i nogle

¹⁾ Sp. i *Bedsted* 1716—35.

få sætninger, mens virkeligheden vel kunne levere stof til en hel bog. Noget lignende gælder for Enewald Ewalds vedkommende. Han har uden tvivl haft sin gerning hjemme i Højst, hvor hans vækkende stemme først blev hørt, og hvor han havde tænkt sig at blive. Konferensråd Lorenz Prætorius, som var født i Burkal, blev sendt til Højst, hvor han blev undervist af Enewald Ewald (hans fætter). I sine erindringer nævner han, at E. E. samlede de vakte til Erbauungsstunden. 1722 ansøger sognets råd (juraterne) om at få Ewald udnævnt til faderens kaplan med udsigt til at blive hans efterfølger (cum spe succ.). Det kunne måske tyde på, at han har vundet sognet for sin forkyndelse. Men den daværende amtmand i Tønder *J. G. v. Holsten*, som boede i København, hvor han tillige beklædte høje embeder i stat og kirke, var ingen ynder af den slags konstitutioner, da de efter hans mening forhindrede frie valg ved embedsledighed. To år senere retter den gamle fader den samme bøn til *v. Holsten*, men også den afslås. Både sogn og slægt har altså søgt at holde Enewald fast i Højst. Selv må han også have befundet sig vel i Højst og egnen deromkring, thi i 1725 rejser han selv til København for — om muligt — at udvirke sin udnævnelse, eller i hvert fald få et fast ord at holde sig til med fremtiden for øje. Det lykkedes nok heller ikke denne gang, selv om han overfor ministeren betonedede, at Højst sogn fra gottorpsk tid havde gammel ret til at vælge og kalde en adjunkt, men han fik det svar, at en sådan selvstyre-rettedighed var der noget nyt og ukendt¹⁾.

Han måtte først anføre tydelige og tilstrækkelige grunde for cancelliet²⁾.

Selvom E. Ewald ønskede at forblive i Højst, lagde alt sig dog i vejen for ham i så henseende. Han var som forudbestemt til en anden virkeplads, og i 1727 blev han da kaldet til København for ikke mere at vende tilbage. Endnu i julen 1726 havde han været på valg i *Burkal*, hvor han havde mange venner, men den afdøde præsts søn blev valgt

1) Ministeren skriver 12. 6. 1725 til provsten i Tønder: Mr. Ewald ist zwar herüber gekommen, ist auch einige mahl bey mir gewesen, ich weisz aber nicht, dass die quaestion schon so ausgemacht sey. Er sucht annitzo, wie ich höre, die adjunction aus einem andern capite, nemlich dass die Gemeine von vielen Jahren das Recht der Wahl adjunction und vocation privative gehabt, welches Er mit denen prediger vocation klarlich darzuthun vermeinet. Dahero ich Ihn auch ehstens werde sagen lassen, dass selbiges uns hier aliquid novi sey, imfall Er sich aber solches zu erweysen getrauchte, muste er solches, in einer deutlichen und gründlichen deduction bey der Cantzellej darthun.

2) Ifølge H. N. A. Jensen havde sognepræsten i Højst kaldsret til degnetjenesten „mit Zustimmung der Gemeinde, ohne öffentliche Wahl und ohne Dazwischenkunft der Visitatoren“. Denne Ret er endnu stadfæstet 1825.

til faderens efterfølger. Det var næsten en ubrydelig regel i de dage, at søn skulle følge på fader, således var der på gårdene, således ønskede bønderne det også for præstegårdens vedkommende.

Men forinden vi tager afsked med Enewald Ewald i hjemstavnen, vil vi endnu spørge: Hvad fik han så udrettet? Hans forkyndergerning i en række vest- og mellemslesvigske sogne er omtalt. Samtidens dom om ham var, at som prædikant og katekisor havde han ingen ligemand i tiden. I Højt udgav han — anonymt — allerede i 1720 *Den sande Christendoms rette Grundvold* og i 1721 *Begyndelses Elementer i de Guds Ord* d. e. Lutheri liden Catechismus med eenfoldig, dog tydelig udleggelse i Spørsmål og Giensvar, (begge sandsynligvis trykt i Tønder). Han har således benyttet sig af både det levende og det skrevne ord.

Enhver åndelig bevægelse, enhver vårfrisk, livskabende søndenvind, som går over folkeageren, skaber også en ny sang. En ny sang brød frem i Nordslesvig i disse bevægede år. Man digter i øst og vest og synger allevegne. Også ved tanken herom må man standse ved navnet Enewald Ewald. Allerede Erik Pontoppidan, som i bogen *Menoza* lader en asiatisk printz besøge Vestslesvig, omtaler bøndernes nye sang på marken. Ved sammenkomsterne om ordet og i hjemmene spillede sangen en stor rolle allevegne. Nikolai Brorson samlede folk i sin præstegård »for at opmuntre dem med psalmer og lovsange«. Hvad sang man? Gamle, kendte salmer? Nej, bevægelsen skabte sin egen sang. Her må først og fremmest nævnes brødrene Brorson og af dem igen særlig H. A. Brorson. Men deres sang er antagelig langt ældre end hidtil antaget, og mange flere end trekløveret fra Randerup må have slået tonen an og givet folk nye salmer. Ved et tilfælde ved man, at Peder Jakobsen *Hygum* har skrevet (oversat) Jesu din søde Forening at smage. Det er næppe den eneste salme vi har fra hans hånd. *Nikolai Brorson* har fået salmer trykt i Flensborg i 1720'erne (bl. a. *Den elskte Jerusalems længsel mig nøder at ile*). Præsterne Tychsen i Humtrup og Thomsen i Foretoft begge fra Tønder-egnen udgiver en salmesamling før 1726. I Døstrup — fortæller P. Wedel i et brev til Francke 11. januar 1722 — sang man *danske salmer oversat fra Freylinghausens salmebog*.

Så tidlig lød den nye sang altså. Muligvis er der udgivet en Hallensisk salmebog på dansk af kredsen omkring Enewald Ewald. At en sådan ikke findes eller kendes nu betyder intet, så mangen salmebog kendes nu ikke mere eller er kun bevaret i et enkelt eksemplar¹⁾.

Men derimod er det lykkedes at finde nogle håndskrevne salmesamlinger (fra Bedsted og Gestrup), hvis bestand i hvert fald delvis

¹⁾ Jfr. min artikel i Sønderjydsk Månedsskrift 1952, 39 ff.

går tilbage til 1720'erne. Heri findes også Brorson-salmer i en anden version end den hidtil kendte. Alle disse salmer faldre ganske sammen med ånden og tonen i Brorsons salmer og er et talende vidnesbyrd om Ewald-kredsens kærlighed til frelseren, som besjælede denne førstegrøde af danske pietister.

Det fører for vidt at redegøre for dette forhold her; men jeg vil dog tilføje, at den nye danske salmesang, som var en genklang af sangen i Halle, og som lød i mange sogne i Tønder provsti, sandsynligvis har foranlediget Schrader til at udgive sin tyske salmebog. Det er ikke Schraders salmebog, som har givet Brorson mund og mæle, snarere omvendt.

Den Mand, som har bragt disse salmer til Nordslesvig, er uden tvivl Enewald Ewald. Hans medstridere har oversat dem, og selv har han vel også taget del i arbejdet. A. D. Jørgensen antyder det i sin bog om Johannes Ewald. Adskillige i hans slægt kunne skrive vers, og selv udgav han også i 1752 *Troende Sieles daglige Opmuntring* med et tillæg af åndelige sange »tilforn skrevne til privat-opbyggelse, men nu efter adskilliges begiering udgivne til almindelig opmuntring«.

Særlig den nye sang har være medvirkende til, at pietismen gik i bund i Vestslesvig. Skønt næsten alle bevægelsens bærere siden blev kaldt til en større virkekreds i kongeriget, sygnede den ikke hen. Pietismen havde slået dybe rødder i vor folkeager.

I 1727 fik E. E. ansættelse som lærer ved *Vajsenhuset i København* og allerede i nytåret 1728 udnævntes han til vajsenhuspræst. Hvad han her udrettede hører til Danmarks almindelige kirkehistorie, som ikke har glemt ham. Men hans lykkeligste og rigeste år var uden tvivl virkeårene i hjemstavnen, som heller ikke skal være glemt.

København 1727—54.

Ved ansættelsen som vajsenhusets forstander og præst åbnede der sig for Ewald en rig og vidtrækkende virksomhed i selve hovedstaden. Den er velkendt og ofte skildret og skal derfor kun kort omtales her.

Ewald vakte straks opsigt ved sin veltalenhed og ved de tanker, han fremsatte. Med liv og sjæl prædikede han imod kirkelig slendrian, al sølle verdslighed og åndelig sløvhed og kaldte sin tilhørere ind i omvendelsens smerte og fryd. Hvad han hidtil havde udrettet under de mindre forhold fortsattes og videreførtes i Danmarks hovedstad. Heller ikke her holdt præster af den gamle skole af den nye bevægelse, men foreløbig gik det dog uden sammenstød. Også i København havde han en enestående evne til at finde og præge sine medarbejdere. Hans forkyndelse fængede i mange sind, og snart sprang vækkelsen frem, og København måtte tage stilling til »vajsenhusfolkene«, som samledes i Vajsenhuset om Ewald. Efter den store ildebrand i 1728 måtte guds-

tjenesterne holdes i ridehuset på Nytorv, hvor en intermistisk prædike-stol blev rejst, og her samledes høje og lave, rige og fattige. Et talende vidnesbyrd om, hvordan folk trængtes om hans forkyndelse, er kanto-rens ansøgning om lønforhøjelse, fordi folk stod så tæt ved Guds-tjenesten, at det ligefrem sled på hans tøj at mase sig igennem folke-massen. En mærkelig dragende magt udøvede Ewald ved sin forkyn-delse. Han var en Dommer i Israel, svang svøberne, — men folk gav ham ret.

Som hjemme i Højst samlede han også her de vakte til særlige sam-menkomster. Her kom en Kvinde, Madam Wulff, født Martens, til at spille en stor rolle. Flammende af nidkærhed modtog hun i sit hus en strøm af alle slags mennesker, jævne borgere, studenter, læredrenge, selv hofembedsmænd. Også hun var fra Sønderjylland, hendes fader var fæstebonde i Oxenvad sogn, senere degn og lærer i Gråsten. Her fandt Ewald sin tilkommende hustru Maria Wulff.

Men også modstanden rejste sig her som hjemme i Tønder amt. De vakte fornægtede ikke kirkens bekendelse, men de var, som samtiden anklagede dem for, mærkelig »indifferent«, for så vidt som forskellen lutheraner-calvinist var dem ganske betydningsløs i sammenligning med forskellen omvendt-omvendt. Det objektive tilsidesattes til for-del for det subjektive. Det var bevægelsens — og Ewalds — svage side, og det førte til rivninger indbyrdes, til stridigheder og skuffelser, som tog hårdt på Ewald. Det nye røre udformede sig efterhånden i meget forskellig retning, og snart indtrådte spaltninger i kredsen. Sværmere og separatister skilte sig ud, også fra kirken, som de tillod sig at kalde et Babel. Også Ewald droges ind i en forargelig strid mellem hovedsta-dens præster og underkastedes forhør og ubehageligheder. Den brand Ewald havde tændt, formåede han ikke at holde indenfor de rette grænser. Hans senere år i hovedstaden blev trange. Forfølgelse og fortrædeligheder, økonomiske bekymringer og huslige sorger, et skrø-beligt helbred og meget andet lukkede ham mere og mere inde i stu-derekamrets stille verden, hvor han »holdt sig for sig selv«.

For at bøde på de meget små indkomster ved vajsenuset (som han dog heller ikke ville forlade), nødtes han til at påtage sig anstrengende skriftligt arbejde, til sidst magtede han knap nok at skrive. Men en lang række bøger og skrifter, særlig opbyggelige, men også af histo-risk-filologisk art, fik han udgivet. Nu kendes vel kun hans bibelske konkordants (1748 og 1749).

Kong Frederik V. udnævnte ham 1747 til titulær professor. »Jeg anser denne kongelige nåde som en apologi for mig« skrev Ewald i den anledning. Det forekom ham, at han nu havde fået fædrelandets

oprejsning overfor sine angribere. I det følgende år udnævntes han til medlem af missionskollegiet og af vajsenhusets direktion.

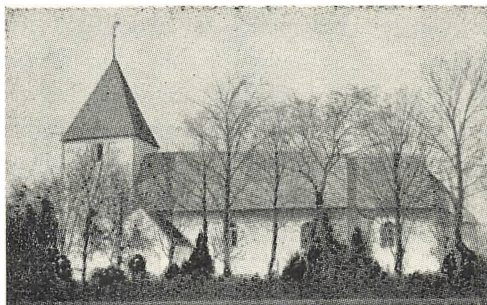
Hadet eller misundt af adskillige, men elsket af mange, døde den nidkære stridsmand, som blev sin ungdoms idealer tro, den 17. november 1754. Han udåndede i en slægtning, Joachim Ewalds¹⁾ arme.

Hans søn, digteren Johannes Ewald var da kun 11 år gammel.

Blandt hans vers til hver dag i året hedder det til den 14. januar:

Når alt omskifter sig og hastig sig forandrer,
når ære, gods og lyst en liden stund består,
Når verdens herlighed fra hende snart bortvandrer
når hendes gunst og pragt udi en hast forgår:
Så bliver det dog fast, hvad, Jesu, Du mig skænker,
Du ej omskifter Dig, Din nåde bliver ved;
derfor jeg mig hengir til Dig og helt nedsænker
mit hjerte, sind og mod udi din kærlighed.

(Enewald Ewald).

Højt kirke

¹⁾ Død i Christiansfeld 1826, født i Brede 1725..

Theodor Jersild

Landsdelens mest søgte læge i firserne
Død den 17. nov. for 50 år siden

Af W. Christiansen.

Det må have været engang i firserne. Ad landevejen, der fører fra Bredebro til Tønder, kom en karet i fuld fart. Den blev fulgt af et køretøj, hvis kusk satte alt ind på at vinde med den forreste vogn. Folk studsede ved synet af denne vilde kørsel, men de, der fik klarhed over, at det flotte køretøj tilrørte dr. Jersild i Tønder, var næppe i tvivl om, at det måtte være et af hans pudsige indfald, der nok skulle anvendes i ihelbredelsesøjemed.

Lægen var blevet tilkaldt til en den gang meget kendt mand i Bredebro, der led af tarmslyng. Patienten beorderedes øjeblikkelig lagt på bunden af en arbejdsvogn, der så skulle køre til Flensborg, hvor den lidende, — efter doktorens påbud — skulle på operationsbordet. Vognen nåede dog kun til Tønder. Under rysteturen var smerterne forsvundet. Det gik, som lægen havde tænkt sig det.

Sådan lyder en af de mange beretninger om en læge, der gennem sin særegne væremåde kom til at hæve sig op over jævnmålet og livet igennem bevarede sin originalitet, så han fik en plads uden for dusinmenneskenes kreds.

For den ældre slægt, der endnu mindes ham, virker hans navn som et stikord til en række ikke helt almindelige historier, der beretter om de ejendommeligheder, der knytter sig til hans virke.

Theodor Jersild fødtes i København i 1835 som søn af vekselereren P. C. Jersild. I 1867 erhvervede han sig ret til at nedsætte sig som læge, efter at han en tid havde assisteret både som øjen- og ørelæge på Kom-

munehospitalet i København. Han havde på rejser i Tyskland, England og Frankrig, hvor han opsøgte disse landes mest berømte specialister, haft lejlighed til at supplere sin uddannelse, så det var en kundskabsrig læge, der i 1867 nedsatte sig i Højer, hvor han kom til at praktisere, indtil han i 1879 bosatte sig i Tønder.

Hans efterfølger i Højer, dr. Nagel, en apotekersøn fra samme by, som senere blev professor i Berlin, har i »Ugeskrift for Læger« i halvtredsåret for sin kollegas ankomst til Højer ristet ham et smukt minde. Han beskriver denne københavnske læge, der dristede sig her over til den barske vestkyst, som en elegant skikkelse, der altid gik sortklædt med udskåret vest og skinnende hvidt linned. Over det glatragede ansigt med skarptegnet profil hvælvede sig en bred pande med skaldet isse. Bag brillerne lyste et par kloge blå øjne.

Straks ved ankomsten til Højer røbede han de for ham så ejendommelige træk: hans slagfærdighed og hans drastiske helbredelsesmetoder. Han tog ind på byens den gang eneste gæstgivergård, hvor værtinden betragtede gæsterne med en vis moderlig følelse og derfor også så sig berettiget til at trænge ind i deres personlige forhold. Hun anså denne fremmede som en handelsrejsende og spurgte derfor nysgerrigt: »Hvad rejser De så med?«

»Med skærende instrumenter«, gav han til svar. »Ja, det går nu ikke herude«, lød det skuffet fra værtinden. Hun var endnu ikke klar over, at hun havde den ny læge for sig.

Da der nu om aftenen indfandt sig andre gæster i skænkestuen, lagde dr. Jersild mærke til, at det for en tykmælet mand kneb med at få tepunchene ned. Han sagde da til ham: »Vent et øjeblik«, og derpå forsvandt han op på værelset og hentede sine instrumenter frem. Han bad manden åbne munden, og inden denne og de øvrige tilstedeværende var klar over, hvad der skulle foregå, havde han spiddet mandlerne på sit instrument. Så klappede han manden på skuldrene og sagde beroligende: »Nu skal De se, det skal nok gå bedre med at få tepunchene ned«. Og sådan gik det da også.

Da han engang senere opsøgte af byens smed, der havde fået en jernsplint i øjet, lagde han et reb om halsen på ham, hængte ham op i en krog, så den forundrede patient var ved at kvæles, men derved vendte øjet sig i hovedet, og hurtigt fik lægen splinten fjernet.

Sådan kunne han være voldsom i udførelsen af sine beslutninger, der som oftest var parret med et eller andet pudsigt indfald.

Det blev de vestslesvigske beboere bevidst, at de med denne læge havde fået en bærer af den ny tids helbredelsesmetoder, især gik der ry af hans koldtvandskure, de såkaldte Kneippkure, der først var blevet praktiseret af den tyske præst Sebastian Kneipp, og som endnu

anvendes adskillige steder i Tyskland. Dr. Jersild havde iøjnefaldende resultater, og på hans foranledning anskaffedes der da også omkring i sognene baderekvisitter, og der blev uddannet plejerske til brugen af termometer og bad.

»Der har I Moses og profeterne,« sagde han og ville dermed pointere, hvor påkrævet disse ting var. Under sit englandsophold havde han fået kendskab til den berømte kirurg Listers antiseptiske behandling. Dr. Jersild foretrak at operere i det fri, idet han drog den slutning, at den friske vesterhavsluft ikke indeholdt mikrober, der var farlige for sår.

Han indførte mavepumpen, gips- og stivelsesbandage og foretog vellykkede øje- og øreoperationer. Hans ry nåede da også langt ud over landsdelens grænser. Folk anså ham i stand til at udrette alt inden for lægevidenskabens område. De kom langvejs fra og ventede med tålmodighed i dagevis for at kunne komme til at konsultere ham.

Professor Nagel siger: »Jeg tror ikke at gøre mig skyldig i nogen overdrivelse ved at sige, at Jersild var den mest søgte læge i hertugdømmerne, Kiel ikke undtaget. Hans ydre væsen stemplede ham som en personlighed, og han besad sine patienters ubegrænsede tillid.«

Over for sine embedsbrødre viste han kollegialitet og latterliggjorde ikke deres ofte gammeldags metoder. Således fortælles der, at en dame, der led af en temmelig håbløs sygdom, af sin læge havde fået det råd at indtage en kaffepunch. Da Jersild blev tilkaldt og hørte om dette råd, udbød han: »Een kaffepunch! Nej, min gode kone, De skal skam ha' to!«

Han førte et frispog, der til tider nok kunne virke lidt chokerende på de besindige vestslesvigere og de adstadige borgere. »Kamelen må i vand! Kadaveret skal nok komme sig!« Disse og andre djærve talemåder kunne han udslynge. Han tog dog ikke håbet fra de syge, og efterhånden lærte man også, at der bag sådanne ord stod en hjælpende mand.

Det hændte, at børn, når de så dr. Jersild komme, gav sig til at rode i rendestenen, som om de ledte efter noget. Når de så på lægens spørgsmål forklarede, at de havde tabt en tomarn og ikke vovede at komme hjem, rakte dr. Jersild dem et pengestykke af samme værdi. Adskillige lærlinge og bydreng, der kom i lægehjemmet, Storegade 19 (nu Frugtcentralen), hvor man endnu kan se den runde håndskive af dørklokken, mindes lægens rundhåndethed med hensyn til drikkepengene.

Laurids Krog fra Søndernæs, der var en dygtig rimsmed, gav lægen sin hyldest gennem følgende linier:

Højtærede hr. dr. Jersild!
Det var dog pokkers denne skærsild
at sidde sådan med enden under vandet,
og så den gigt, av, av, den sled forbandet.
I førstningen jeg skreg ret som en gal,
men kuren var i sandhed radikal.

Men mere end de dengang så originale og endnu ukendte behandlingsmetoder, er det nok hans snurrige påfund, der har bevaret hans navn i folkemunde. På apoteket i Højer kom der en dag en mand for at hente medicin. Han trådte hen til skranken og vendte sig om. Apotekereren så da, at recepten stod skrevet med kridt på hans brede ryg. Manden havde været under dr. Jersilds behandling, og i mangel af det sædvanlige skrivemateriale i det fattige hjem havde lægen da på denne måde søgt udvej.

Da en rig marskbonde ville betale for en konsultation, svarede dr. Jersild, at det da godt kunne vente, han havde ikke tid. Men den hovne bonde udbrød: »Nej, jeg betaler kontant.« »Naja«, sagde lægen, »det bliver så netop 100 mark!« »100 mark!« kom det forundret fra bonden. »Ja,« sagde Jersild, »men hvis De ikke har så mange penge, så lad det bare vente.«

Bondemanden lagde lidt modvilligt det store beløb på bordet og fjernede sig. Nu kom en fattig mand i samme ærinde, han ønskede også at betale.

»Deres regning er betalt, min gode mand,« svarede lægen til denne mands store forundring. »Jo, kan De ikke se den tykke mand dernede på gaden,« fortsatte han, idet han førte den fattige mand hen til vinduet. »Se, han har betalt Deres regning. Nu skal jeg kvittere den.«

Da han en anden gang netop var i færd med at skrive et brev, og en patient trådte ind, bad han denne række tungen ud. Jersild tog derpå et frimærke, vædede det på den fremstrakte tunge og frankerede brevet. Et sådant lille optrin kunne jo nok virke noget forbløffende på en ængstende patient, men til gengæld vel også beroligende.

Dr. Jersild var en skattet selskabsmand. Han tilbragte megen tid på byens krostuer. Drikkevandet i Tønder var den gang ret sundhedsfarligt. Dr. Jersild forstod at slukke sin tørst på anden vis, men det var han ikke ene om. Hvis han havde gæster, var det ham en speciel fornøjelse at skænke champagne i ølsejdlere, og han tålte nok at se bunden af og til.

Da han engang beværtede en af nabosognenes præster, turde doktoren ikke hen på aftenen lade ham gå alene hjem. Han lod derfor sin vogn køre frem og lyste præsten ud med sin skrivebordslampe. Gæsten

tog afsked. Lægen gik til ro, men de morgenduelige borgere, der passerede Storegaden, blev ikke lidt forundret over at se lægens lampe stå på fortovet.

Den, der ikke mindst har moret sig over en sådan episode, har nok været redaktør Skovrøy, der sammen med dr. Jersild og nogle få andre, dannede midtpunktet i de danskes kreds.

Begge disse ungarle, der besad et ukueligt mod og havde sans for humor, egenskaber, der var en nødvendighed i disse i national henseende så spændte år, sluttede et venskab, som stadig førte dem sammen, indtil Jersild sidst i halvfemserne drog til København.

De to venner mødtes jævnlig på en eller anden af byens mange bekvæmheder. Skovrøy fortæller, at da de engang mødtes på Skyttegården, hvor værtinden sang danske sange, udbød Jersild vemodigt: »Ak, ja, den stue er den eneste plet i Tønder, hvor den danske sang endnu toner, og når fru S. forstummer, dør den danske sang med hende.«

»Lægen tog fejl af sit sortsyn. Nornen har endnu ikke klippet den danske sangs livstråd over i Tønder. Tværtimod, den bliver nu både spunden og vunden.«

Da man senere på aftenen kom til at drøfte sælsomme gravskrifter, og der blev foreslået, at de skulle forfatte deres egen gravskrift, sagde dr. Jersild, at der på hans gravmæle skulle stå: »De ben, som hviler her, er mine, jeg ville ønske, det var dine.«

»Lægens indskrift var vittig«, siger Skovrøy, men han føjer til: »Jeg opdagede senere, at den ikke var original.«

Den 17. november 1904 afgik dr. Jersild ved døden, og dermed sluttede et evnerigt liv. Der findes endnu patienter, der mindes ham med taknemmelighed, men det må dog siges, at den krans, han satte på sit livsværk, kunne have fået et mere strålende skær. Han ydede ikke sit yderste. Vi lytter til professor Nagels smukke og kloge ord: »Jeg har haft held at lære verdens store læger at kende; i sprudlende åndrigthed overgik Jersild i sine velmagtsdage dem alle. At han alligevel ikke nåede videre frem, lå deri, at han manglede bestandighed og viljen til at underordne sig, uden hvilke egenskaber intet arbejde fuldkommes. I videnskabens og den lidende menneskeheds interesse må man dybt beklage, at ikke også disse gaver var blevet lagt i hans vugge. Han havde alle betingelser for at skabe sig en enestående virksomhed, hvis han kunne have dæmpet sin ubændige trang til personlig frihed.«

Glimt

FRA SVUNDNE TIDER...

GAMLE HERREDSFOGDER

Herredsfoged Dancklef Hansen i Kær herred blev i 1593 dømt til døden i Tønder for en af ham begået forbrydelse. På forbøn blev han benådet: han måtte sværge „Urfehde“ og skulle rømme landet. Han blev dog boende på sin gård. Amtmand Dietrich Blohme i Tønder forespørger i denne anledning hos regeringen i Gottorp, hvorledes han skal forholde sig. — Gottorps svar er ikke bevaret.

Det fra tysk ret stammende begreb: at sværge Urfehde betyder, at den sværgende forpligter sig til at undlade at hævne sig på modparten, desuden skal han rømme landet.

Når amtmanden ikke på egen hånd tør gennemføre Dancklef Hansens udvisning af landet, tyder det på, at denne har haft indflydelsesrige slægtninge, som måske på anden måde kunne skade amtmanden. Det ses heraf, hvor svag statsmagten var.

*

I anledning af, at regeringen på Gottorp ønsker, at Christian Georgii skal udnævnes til herredsfoged i Tønder amt, udtaler amtmand Wolff Blohme d. 22. 3. 1652, at kendskab til dansk sprog og til jydsk lov er nødvendig for den, som skal være herredsfoged i Tønder amt.

*

I 1593 blev Moritz Martensen udnævnt til herredsfoged i Højer herred. Han boede på Husumtoftmark, det er de ejendomme, som nu kaldes ved Gaden.

J. Smith.

DA PRÆSTENS SKAMMEL VÆLTEDE

Johan Johansen, søn af Johan Gotfred Johansen og Ingeborg Petersdatter i Ketting, født 1729, død den 6. november 1792, var fra 1750 til sin død degn i Hagenbjerg.

Han kom altid godt ud af det med sin gamle præst Ludvig Wegerslef, der sad i embede fra 1735 til 1788; derom vidner også den omstændighed, at degnen har ladet sin yngste søn opkalde efter denne præst. Også til hans eftermand Lauritz Nyland, fra 1778 til 1806 præst i Hagenbjerg, stod han altid i et venskabeligt forhold, og præsten ærede og agtede sin gamle degn som en brav og retskaffen mand. Dog kunne der nok engang undertiden komme en lille kurre på tråden, som dog for det meste snart igen løste sig selv. Degnen var da heller ikke den mand, som veg af vejen, især når han følte, at han havde ret, men kunne nok ved lejlighed give svar på tiltale.

Følgende lille træk skal derfor meddeles: Da Nyland kun var en lille mand, plejede han at stå på en skammel på prædikestolen for bedre at kunne ses. Denne var engang falden om, da han kom op på stolen, og i en lidt arrig tone vendte han sig om og tilråbte degnen: „Degn! kom op og sæt skammelen tilrette!“ Denne upassende tiltale forbløfede imidlertid slet ikke Johansen, men med sin sædvanlige rolighed svarede han: „Å, bed først jert Fadervor, farlil!“ (Mundtlig fortælling af pastor Jørgen Knudsen, Hagenbjerg).

Chr. Maibøll.

Nu er læsetiden inde!

Historisk Samfund for Sønderjylland

yder for tiden sine medlemmer 33 $\frac{1}{3}$ pct. rabat
ved samlet køb på 25,00 kr. og derover

Benyt, imens tid er, denne chance til at få
suppleret Deres bogsamling i henseende til lit-
eratur om Sønderjyllands historie.

Olav Christensen: Bibliografi over sønderjydske
slægtstavlelitteratur. Medlemspris 2,00
boghdl. 3,00

Vi kan endnu tilbyde:

Provst Erik Christensen: Fra min virksomhed i
Tønder. Medlemspris 2,25 kr. boghdl. 3,00 kr.

Nordslesvig efter genforeningen. 7 radiofore-
drag. Medlemspris 3,00, boghdl. 4,50

★

Den store tønderhistorie: Tønder gennem Tider-
ne, 2 bd. Medlemspris 25,00 boghdl. 37,50

Endvidere kan vi endnu tilbyde:

H. M. Nielsen: Fra slesvigsk fattigvæsens fortid.
Medlemspris 4,50, boghdl. 6,00

Det statelige værk: Festskrift til H. P. Hanssen.
Medlemspris 5,00

roels Fink og Johan Hvidtfeldt: Vejledning i
studiet af Sønderjyllands historie.
Medlemspris 4,00, boghdl. 8,00

Taler ved H. P. Hanssens begravelse.
Medlemspris 0,50

Navneregistret til H. P. Hanssens værker. Udgi-
vet af Johan Hvidtfeldt. Medlemspris 2,00,
boghdl. 4,00

P. Rhode: Samlinger til Haderslev amts beskri-
velse. Faksimileudgave. Medlemspris 4,75

Aktstykker vedr. Kreditanstalten Vogelgesangs
tilblivelse. Medlemspris 3,00, boghdl. 4,50

Otto Arends: Gejstligheden i Slesvig og Hol-
sten, 3 bd. Medlemspris 3,00 plus porto

★

Peter Kr. Iversen: Vejledning for sønderjydske
lokalhistorikere. Medlemspris 2,00, boghdl. 3,00

Endvidere har vi overtaget et antal eksempla-
rer af organist Aage Tofts smukke lille bog:
Tønder kirkes organister 1592—1933. Medlems-
pris 3,75 (indbundet).

Johan Hvidtfeldt: Slægtshistoriske studier i
Sønderjylland. Medlemspris 2,00, boghdl. 3,00

Nordslesvigs åndelige genforening med Dan-
mark. Medlemspris 6,00, boghdl. 10,00

Prisen for Sønderjydske Aarbøger er for tiden
1889-1939 2,00 pr. hefte og for tiden efter 1940
3,00 kr. pr. hefte. Vi kan levere rækken fra 1942
komplet. Om tidligere årgange besvares fore-
spørgsler gerne.

Læs selv disse bøger . Brug dem som gave

Medlemmer af Historisk Samfund rekvirerer bøgerne hos samfundets kasserer adjunkt Knud Fanø, Frilandsvej 21, Tønder, telf. 21881

Graasten Bank A/S
Kontortid 9--12 & 2--4
Lørdag 9--1
GRAASTEN

Snoghøj Gymnastik-
højskole
Fredericia.
3 Maaneders Sommerskole.
5 - Vinterskole.
Skoleplan sendes.
Jørgine Abildgaard. Anna Krogh.

HABITTER
skræddersyet efter mål
Thomas Hansen & Søn
Padborg . Telf. 9233

HEJMDAL
Landsdelens Blad

Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn

Paul Thomsen
Krusaa
Kolonial, Spirituosa, Køkken-
udstyr,
Trikotage, Herreekvipering

Restaurant **Grænsen**
C. Heiselberg
Krusaa

Sønderjyllands Kreditforening
Haderslev

**Lolland-Falsters
Folketidende**
Stiftets største Blad
Nykøbing F.

**Sønderjydsk
Tæppefabrik**

A. R. KJÆRBY A/S
HØJER

**Haslev
Gymnasium**

Kostskole for Drengene

Eksamensret til Mellemskole-, Real-
og Studentereksamen.

Alle Oplysninger ved Her-
vendelse til

Peter Kæs-
Rektor, Hasl

Aktieselskabet

C. I. Christensens Papirhandel

ESBJERG

AKTIESELSKABET

NORDISKE KABEL- OG TRAADFABRIKER

KØBENHAVN F.

GRAM
KØLEANLÆG

Brødrene Gram A/S
Vojens

Pindstrup Mosebrug
SAVVÆRK OG EMBALLAGEFABRIK

Telefon Pindstrup 13 og 18

**Graasten
Andelsslagteri**

A. Nielsen & Co. A/S
Nykøbing Falster

Tønder Landmandsbank A/S

Kontorer i Tønder - Skærbæk - Ballum - Brede - Brøns
Bylderup Bov - Frifelt - Højer - Tinglev - Visby

HORSENS HAVN

- ◆ Mange moderne Stykgodskraner.
- ◆ 7,00 m Vanddybde.
- ◆ Havnen kan besejles Dag og Nat.
- ◆ Store Arealer ved Kaj og Jernbanespor ledige til Udleje.